

УДК: 929.55=162.1(477.83-25):801.8

**ПОЛЬСЬКОМОВНІ ЕПІТАФІЇ
У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО ЛЬВОВА
(на матеріалі цвинтарів Білогорща, Голосківський,
Замарстинівський, Збоїщанський і Знесіння)**

Ксенія БОРОДІН

*Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського МАУП
вул. Винниченка, 30, Львів, 79008
Кафедра фундаментальної підготовки
e-mail: xborodin@rambler.ru*

Іванна ГОНАК

*Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського МАУП
вул. Винниченка, 30, Львів, 79008
Кафедра менеджменту
e-mail: ivannahonak@skelya.org.ua*

У праці здійснено огляд історії львівських кладовищ, зроблено текстологічний аналіз польськокомовних епітафій невеликих маловідомих закритих львівських цвинтарів, порівняно їх зміст із текстами епітафій у львівських храмах. Розглянуто написи як елемент культури поховань у полінаціональному міському просторі.

Ключові слова: польськокомовні епітафії, меморіальні таблиці, надгробок, поховання, цвинтар, Львів.

На різних етапах розвитку міста форма і місце поховань мали свій символізм, подеколи навіть драматизм, і своє особливе значення. Спочатку поховання здійснювали переважно в храмах та на їх території. До кінця XVIII ст. у Львові діяло сім кладовищ, включно з монастирськими, розділених за конфесійною приналежністю. Згідно з Б.Мельником, при похованні в землю плити з пісковика або мармуру клали на засипані могили упритул одна до одної – для економії місця. На плиті вирізьблювали ім'я небіжчика, епітафію; у верхній частині – рельєф хреста на Голгофі, а знизу – череп і схрещені кістки. При похованні у підземеллі храму труну опускали туди, не закопуючи. Над цим місцем в храмі ставили пам'ятник з бронзи, мармуру, алебастру, який зображав, як правило, сплячу людину або безпосередньо померлого. Такі статуї можна побачити в церкві Пресвятої Євхаристії (пл. Музейна, 1), гарнізонній церкві Свв. Петра і Павла (вул. Театральна, 11). В першій половині XVIII ст. був звичай до торця домовини прибивати портрет небіжчика, написаний на блясі, дереві або навіть на сріблі чи золоті. Після похорону портрет могли повісити в храмі¹.

¹ Мельник Б.В. Вулицями старовинного Львова. Львів, 2002.

У 1780-х роках після указів імператора Йосифа II відбулося планомірне облаштування кладовищ за містом. Одночасно почала формуватися традиція епітафійних написів на плитах, що були умовними символічними нагробками і розміщувалися на території храмів. Після ліквідації прицерковних кладовищ у Львові було створено п'ять нових: Личаківське, Стрийське, Городецьке, Жовківське (Папарівка) та Старе єврейське, з яких збереглося тільки Личаківське. У 1894 р., як зазначав І. Крип'якевич², у Львові діяло сім кладовищ – було додано Янівське та Нове єврейське, які з часом злилися в одне.

Як зазначає М. Мудрий, “у XIX ст. новий культ померлих, у зв'язку з процесами націєтворення, зумовив прихід золотого віку мавзолеїв, перетворивши цвинтарі на парки та сквери, на місця пам'яті, які наголошували радше на присутності мертвих, аніж на їх відсутності. Так само частиною національних ритуальних обрядів стали похорони³”. Кардинальні зміни відбулися з приходом радянської влади, що характеризувався масовими проявами вандалізму, руйнуванням кладовищ і перетворенням їх території у парки розваг або навіть зведенням на них житлових масивів.

У сучасному Львові налічується дванадцять кладовищ. Найвідоміший і найбільш досліджений львівський цвинтар – Личаківський, меншою мірою знаний Янівський. Кладовища на Знесінні (Старознесенське), Збоїщах, Голоско (вул. Варшавська), Замарстинові, Рясному (вул. Брюховецька), на Левандівці (Білогорща, вул. Чижевського), на Новому і Старому Сихові (Сихівське і Майдан) та по вул. Тракт Глинянський у результаті розширення території міста змінили свій статус із сільських на міські. Найбільшим за площею є відносно недавно утворений Голосківський (Збиранка) цвинтар у Брюховичах. З них три є відкритими (Збиранка, на Рясному та по вул. Тракт Глинянський), одне – напіввідкрите (Сихівське), інші – закриті.

Два цвинтарі Львова – Личаківський і Янівський – належать до найвідоміших некрополів в Україні та Європі. Найстаршим є цвинтар на *Личакові*. Заснований у 1786 р., він є одним із найстарших у Європі, зараз має статус національного історико-культурного музею-заповідника. Завдяки мистецькій цінності великої кількості поховань, про нього написано чимало наукових і науково-популярних досліджень з тематичними оглядами польської й української спадщини⁴, розроблено і опрацьовано різні туристичні маршрути⁵, укладено картосхеми з полями та позначеними могилами відомих діячів⁶, видано фотоальбоми⁷. Тобто, кладовище вивчене на багатьох рівнях, що сприяє популяризації його серед туристів, а це, у свою чергу, завдяки грошовим надходженням, дає змогу утримувати його у належному стані.

Янівське кладовище розташоване по вул. Шевченка. Історично воно складалося з двох частин: у 1855 р. на околицях вул. Золотої було закладене Нове єврейське кладовище, а у 1883 р. неподалік нього – християнське, які у 1962 р. були об'єднані. На

² Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів, 1991.

³ Мудрий М. Життя після смерті. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zhittya_pislya_smerti&objectId=1251982#.T4LJepCQe9Y.facebook

⁴ Лупій Г. В. Львівський історико-культурний музей-заповідник “Личаківський цвинтар”: Путівник. Львів, 1996.

⁵ Гаєришкевич І., Нагай М. Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею “Личаківський цвинтар”. Львів, 2003.; Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь. Путівник. Львів, 2006.; Криса Л., Нагай М. Прогоди по Личакову: Путівник. Львів, 2007.; Лупій Г. В. Львівський історико-культурний музей-заповідник “Личаківський цвинтар”: Путівник. Львів, 1996.

⁶ Карта-схема “Личаківський некрополь”. – Автори тексту та світлин Гаєришкевич І., Нагай М. Львів, 2003.

⁷ Cmentarz Łyczakowski w fotografii Krzysztofa Hejke. Warszawa. 2003.

цвинтарі розташовані поховання мілітарного характеру, починаючи з часів Першої світової війни. На початку 80-х років минулого століття через брак вільного місця Янівський цвинтар закрили, за винятком поховань у могили та гробівці близьких родичів. Цей цвинтар досліджено менше: у більшості путівників містяться лише невеликі згадки про його існування⁸.

Найбільшим кладовищем сучасного Львова (74,8 га), дев'ятим за площею в Україні, є **Голосківський** цвинтар (селище Брюховичі). Діючими є також цвинтарі на Новому Сихові (кінець вул. Зеленої), Тракті Глинянському та у Рясному. У пропонованій статті об'єктом уваги є невеликі за площею і кількістю поховань закриті львівські цвинтарі: Білогорща, Голосківський, Замарстинівський, Збоїщанський і Знесіння. Дослідження здійснене за фінансової підтримки Музею історії Польщі (Варшава).

Ці кладовища мають подібну історію: створені у другій половині XIX ст., вони були закриті у 1950–1980 рр. радянською владою. На жаль, ці некрополі досі залишаються маловідомими і практично не дослідженими. Звернення громадської уваги на їх занедбаний стан має сприяти їх упорядкуванню, залученню коштів для реставрації пам'яток тощо. Адже цвинтар, розташований на території парку **Знесіння** (вул. Заклинських), визнано пам'яткою історії, археології та мистецтва місцевого значення і зачислено до історико-меморіальних поховань Львівщини, які заслуговують на особливу увагу, оскільки тут містяться недосліджені мистецькі пам'ятки XIX ст., що мають мистецьку цінність. У найгіршому стані опинилося **Збоїщанське** кладовище, поодинокі могили якого знаходяться по вул. Мідній. У середині 1980-х років його було закрито, а надмогильні пам'ятники поруйнувано з метою очищення території під забудову. Львів'яни мали можливість перезахоронити своїх родичів на Голосківському кладовищі. Про старе кладовище нагадують цегляна огорожа, арки і хрест на роздоріжжі, частина могил збереглася просто між багатоповерхівками та на території транспортної розв'язки – на острові безпеки між двома дорожніми смугами.

На всіх названих кладовищах збереглася значна кількість польських надгробків, що свідчить про національний склад сіл, в яких вони первісно були розташовані. Наприклад, станом на 1939 р. у Білогорщі налічувалося 820 жителів, з них 95% були поляки, що проживали тут аж до операції "Вісла". У Польській Рясній, за даними В.Кубійовича, у 1939 р. було 3,8 тис. мешканців (88% поляків, 9% українців; 3% гебреїв).

Предметом пропонованого дослідження є епітафії невеликих закритих цвинтарів сучасного Львова, об'єктом – особливості композиції, змісту, поетики, національно-культурних дифузій польськомовних надгробних текстів, їх значення у формуванні зв'язку між поколіннями.

Надробки можуть бути об'єктом різностороннього вивчення, скажімо мистецького, історичного, лінгвістичного тощо. Загалом вони виконують подвійну функцію: означають місце поховання і маркують його як "особливий" простір.

У християнській традиції нема особливих приписів щодо змісту епітафії. Епітафійні тексти мають кілька унікальних характерних ознак. Насамперед, вони слугують медіумом між поколіннями і пов'язують віхи історичної пам'яті міста на особистісному, родинному, громадському та національному рівнях. Їх чи не найважливішою функцією є збереження пам'яті про минуле міста, надання йому ідентичності у сьогоденні і поштовху

⁸ Харчук Х. Історико-меморіальні поховання на Янівському цвинтарі у Львові наприкінці XIX–XX століть // Вісник НТШ. № 46. Львів, 2012. С.53; Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1995. Nakładem gminy król. stół. miasta Lwowa. Lwów, 1896; Orłowicz M. Przewodnik po Lwowie. Lwów, 1925.

до звершень у майбутньому. Це твори особливого жанру, в лаконічній формі написані про померлого згідно з певними непорушними канонами, адресовані живим. Попри меморативну функцію, вони можуть мати глибинне особистісне значення. Епітафії свідчать про мовну картину світу, шкалу цінностей конкретної нації в конкретний період, відзначають важливі досягнення з точки зору сучасників, які чітко датуються встановленням епітафії.

Для львівських надгробних написів характерне ще й змішання культур: поляків, українців, німців, вірмен та ін. Український політик Юліан Лаврівський у Галицькому сеймі з приводу обґрунтування у 1869 р. проекту українсько-польської угоди зазначав, що “поляків та українців і смерть сама не розлучає, бо і гроби маємо спільні”⁹. У ряді випадків у межах однієї епітафії використано польську й українську мови. Зокрема, трапляються спільні поховання різнонаціональних членів однієї родини або осіб, що померли трагічно і поховані разом. Польські шаблони, кальковані українською мовою, зафіксовані, наприклад, у похованні Семена Шутки і Томаша Каліняка: *Prosi o modlitwę – Просить о молитву*. Натомість, в інших написах дотримана мовна традиція, як, скажімо, у похованні родини Сіяків: *Prosi o modlitwę – Вічна пам'ять*.

Надгробок на Голосківському цвинтарі

Надгробок із кладовища на Знесінні

Варто зазначити, що використання польської мови в епітафії не є безпелаяційним свідченням національності небіжчика, оскільки польська мова у Львові XIX ст. була офіційною і панівною. Як приклад – вірменські нагробки з польськими текстами, що збереглися на подвір'ї перед входом у Вірменську церкву, або єврейські мацеви з польськомовними або двомовними написами, що трапляються на єврейських цвинтарях Львівщини.

⁹ http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zhittya_pislya_smerti&objectId=1251982#.T4LJepCQe9Y.facebook

Вірменський польськомовний надгробок

Традиційно епітафія складається з двох частин: обов'язкової та факультативної. Обов'язкова інформація переважно має загальноприйнятий характер – це ім'я, прізвище і дата (рік) смерті. Причому вже у цій частині простежуються локальні особливості: на відміну від європейської традиції вказувати спочатку ім'я, а потім прізвище, у слов'ян порядок їх написання не є сталим. У польських епітафіях не відзначено жодного випадку вказівки на ім'я батька, що є традиційним в українській практиці.

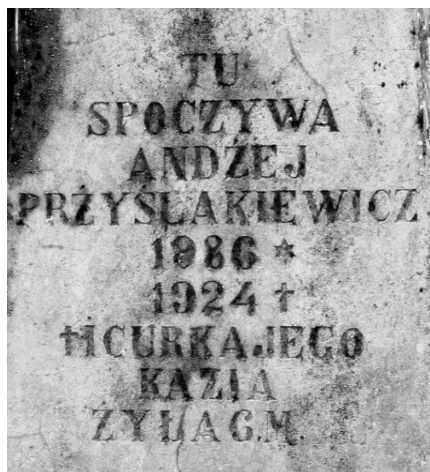
У додатковій частині найбільшою мірою проявляються особливості, простежуються варіанти. Епітафія може містити вступну, ввідну фразу: *Tu spoczywa, tu spoczywają w Bogu, miejsce spoczynku*, в якій смерть евфемізовано або метафорично представлено у вигляді відпочинку, тобто більш активного стану, ніж характерного для української традиції сну (*Спи спокійно*). Як умовний "титул" використані скорочення *Ś. P.*, тобто *światłej pamięci*, в якому закарбовано правило: про мертвого або добре, або ніяк.

Епітафія могла містити додаткову інформацію про небіжчика:

- дату народження (*urodz. ...*) або вік (*przeżywy lat ..., zmarła we wiosnie życia, żyła 6 m.*);
- родову приналежність, яку вказували тільки для одружених жінок, які зі зміною статусу змінювали прізвище (*z rodu ...* або *z ...*);
- причину смерті, якщо вона була несподіваною, "наглою" (*zginął tragicznie*);
- соціальну характеристику, титул (*obywatelka, Em. urzed. K.P.*).

Ця додаткова частина наводилася з метою уособити померлого, повніше донести інформацію про нього. Об'єктивні дані висвітлювалися сухо, у формі сталих словосполучень. Титул чи посаду вказано за умови, що вони були загально шанованими і престижними – як своєрідний індикатор ставлення живих до померлого.

Текст цієї частини епітафії найбільшою мірою залежав від віку і становища небіжчика. Для дитячих епітафій характерна відсутність офіційного стилю, вживання демінутивних форм імені (*Januszka, curka jego Kazia* (Прим. *правотис збережено згідно з оригіналом*), відсутність прізвища. Юний вік асоціювався із весною.

Нагробна епітафія з Голосківського цвинтаря

Завершальними елементами епітафії могли бути:

- вказівка на “автора” чи замовника епітафії, від чийого імені подано інформацію (*syn Roman*);
- цитати зі Святого Письма, молитви, мотто тощо (*Ale sprawiedliwi na wieki żyć będą a ich u Boga jest zapłata; Boże! Zmiłuj się! Daj duszy jej nieśmiertelnej światłości żywot wieczny w niebie – Amen; Lituj się Panie nad duszą sługi twego wieczne odpoczywanie racz mi (im) dać Panie – Amen*);
- Звернення рідних до покійного: *Najdroższa córeczko nad twoją mogiłą rodzice twoi czuwają lecz tęsknota za tobą dnie nasze zatruwają;*
- завершальна фраза: *Anioł Pański; prosi o anioł Pański; prosząc anioł Pański; prosi o modlitwę; prosi o pozdrowienie anielskie; wieczne odpoczywanie; pokój jej (ich, jego) dusze(-om, -y), modlmy się; cześć ich pamięci, o Marjo bez grzechu poczęta modl się za nami którzy się do Ciebie uciekamy; w tym znajdziesz zbawienie.*

Подібну структуру мають епітафії на пам’ятних плитах львівських храмів, що замовляли родичі померлого або міська громада на знак великого трауру з метою увіковічнити пам’ять про небіжчика, які досі збереглися у львівських храмах, зокрема Латинській катедрі, церквах Пресвятої Євхаристії, свв. Петра і Павла (колишній Костел єзуїтів), св. Андрія, св. Антонія, св. Іоана Золотоуста, св. Марії-Магдалени, Вірменській церкві та ін. Це переважно вертикальні композиції з портретним барельєфом покійного, який може бути доповнений біблійною чи міфологічною сценою або плакальницями, вказівками на фах або заняття померлого. Пам’ятні плити, зроблені на згадку про поважних громадян та жителів Львова, належним чином акцентувалися у міському просторі завдяки розміщенню на сакральній території: всередині храму, біля входу або на храмовому подвір’ї.

За характером тексти пам’ятних плит подібні до текстів меморіальних таблиць. У них вказані прізвище та ім’я померлого, відомості про його соціальне становище, фах, внесок у громадське життя міста, найбільші досягнення. Вони можуть бути доповнені епітафічними елементами: цитатами з художніх творів чи Святого Письма (наприклад, *Stalem się wszystkim dla wszystkich...*), згадкою про вдячних живих, заслуги небіжчика перед ними (наприклад, *Za ofiarną posługę duszpasterską wdzięczni parafianie*), цитатами чи окремими словами латинською мовою для досягнення високого стилю, мотто (на плиті

надгробку Матері Марії від Хреста — засновниці і першої настоятельки францисканок на польській землі – викарбовано напис: “*Bóg mój i wszystko!*”).

Як зазначав В.Сухомлинський, “кладовище – це вічноживе коріння майбутнього”. Вони є мірилом культури народу. Польські надгробки створюють своєрідний медіум пам’яті, адже їх меморіальна функція виразно домінує над поховальною. Вони формують культурно-історичну свідомість полінаціонального Львова, багатокультурного міського простору, нагадують про його ідентичність, створюють відповідний настрій. В епітафійних текстах простежуються особливості мовної картини світу львів’ян XIX–XX ст., зміни у польській граматиці і правописі.

Запропонована стаття – лише побіжний огляд великої проблеми. Її завдання – повернути увагу громадськості до львівських цвинтарів, передовсім закритих, з метою дослідження й особливо консервації цього пласту львівської культури. Вивчення і збереження польського історичного спадку Львова для наступних поколінь є одним з суттєвих завдань очільників процесу культурного розвитку польсько-українських взаємовідносин. Адже читаючи написи на надгробках, мимоволі замислюєшся над історією кожної могили і долею людини, що в ній спочиває. Пам’ятники – це не мертве каміння, вони здатні промовляти до нас.

**POLISH EPITAPHS
IN THE CULTURAL SPACE OF MODERN LVIV
(based on the researches of cemeteries Bilogorshcha, Holoskivskiy,
Zamarstynivskiy, Zboyishchanskyy and Znesinnya)**

Kseniya BORODIN

*The Mykhaylo Hrushevsky Prykarpatsky Institute MAUP
30, Vynnychenko Str., Lviv, 79008
Faculty of fundamental disciplines
e-mail: xborodin@rambler.ru*

Ivanna HONAK

*The Mykhaylo Hrushevsky Prykarpatsky Institute MAUP
30, Vynnychenko Str., Lviv, 79008
Faculty of management
e-mail: pampyshka@gmail.com*

Article contains Lviv cemeteries history review, Lviv’s small unknown closed cemeteries polish epitaphs textological analysis, epitaph’s text content comparison including Lviv churches. Inscriptions as an element of funeral culture in the multinational space review.

Key words: polish epitaphs, memorial plaques, headstone, burial place, cemetery, Lviv.

**ПОЛЬСКОЯЗЫЧНЫЕ ЭПИТАФИИ
В КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ЛЬВОВА**
(на матеріалі кладбищ Белогорща, Голосковское,
Замарстыновское, Збоищанское и Знесиння)

Ксения БОРОДИН

*Прикарпатский институт имени Михаила Грушевского МАУП
ул. Винниченко, 30, Львов, 79008
Кафедра фундаментальной подготовки
e-mail: xborodin@ Rambler.ru*

Иванна ГОНАК

*Прикарпатский институт имени Михаила Грушевского МАУП
ул. Винниченко, 30, Львов, 79008
Кафедра менеджмента
e-mail: ivannahonak@skelya.org.ua*

В работе представлен обзор истории львовских кладбищ, проведён текстологический анализ польскоязычных эпитафий небольших малоизвестных закрытых кладбищ, сделано сравнение их содержания с текстами эпитафий во львовских храмах. Рассмотрено надписи как элемент культуры погребений в многонациональном городском пространстве.

Ключевые слова: польскоязычные эпитафии, мемориальные таблицы, надгробок, погребение, кладбище, Львов.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.13.

Прийнята до друку 16.04.13.